

чи суб'єктивно небезпечній для життя, здоров'я та престижу ситуації. А тому сміливість можна вважати як однією з проявів самовладання.

На думку В. Крутецького, мужньою та сміливою називають ту людину, яка здатна досягти цінну в загальному відношенні мету, незважаючи на перешкоди, небезпечні для їх життя або благополуччя. Загальним для цих якостей є вміння людини долати страх, боязнь, переляк, готовність до ризикованих дій. Мужність порівняно зі сміливістю є більш принциповою і морально зрілою рисою характеру особистості. Вона передбачає наявність не тільки сміливості, а й наполегливості, витримки, впевненості у собі [2,с.21].

На підставі вищевикладеного зроблено висновок про те, що морально-вольові якості виконують важливу роль у житті кожної людини. При цьому процес формування й удосконалення цих морально-вольових якостей має відбуватися перманентно, відповідно до вікових та психологічних особливостей розвитку особистості на різних етапах життя.

Література

1. Ильин Е. П. Психология воли / Е. П. Ильин. – СПб : Издательство «Питер», 2000. – 288 с.
2. Крутецкий В. А. Воспитание воли (для школьников) / В. А. Крутецкий. – М. : Госуд. учебно-пед. изд-во МП РСФСР, 1957. – 47 с.
3. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн – СПб. : ЗАО «Издательство «Питер», 1999. – 720 с.
4. Селиванов В. И. Психология волевой активности / В. И. Селиванов. – Рязань, 1974. – 151с.

РУДОЛЬФ ШТАЙНЕР У СВІТОВОМУ ОСВІТНЬО-КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ

О. М. Іонова, м. Харків

В останні роки спостерігається широке втілення у практику шкіл України зарубіжних педагогічних технологій, зокрема технологій вальдорфських шкіл. Ці школи нерозривно пов'язані з ім'ям їх засновника – видатного європейського мислителя, ученого, педагога

Рудольфа Штайнера. Проте у вітчизняній літературі відчувається явна нестача серйозних описів образу Р. Штайнера, який зумів привнести в життя багатьох людей і в різні галузі культури імпульси пізнання й розвитку. Нерідко спостерігаються поверхові й необґрунтовані думки про нього самого, некомпетентні спроби критики його праць.

Р. Штайнер є одним із найбільш цікавих, дивовижних і водночас суперечливих явищ духовного життя ХХ століття. Ним створено духовно-наукове людинознавство – *антропософію* (від грець. *άνθρωπος* – людина та *σοφία* – мудрість) – учення про духовну основу світу й людини, завдяки чому відкривається шлях пізнання, на якому можливо привести духовне в людині до духовного в Усесвіті.

Справі антропософії Р. Штайнер присвятив усе своє життя: писав книги, читав лекції, більшість із яких стенографувалися. Р. Штайнер залишив після себе монументальну спадщину: повне зібрання його праць складає більш 350 томів (близько 50 томів – це написані ним праці, 300 томів – лекції). У цих працях закладено духовний фундамент і внесено нові плідні імпульси в різні галузі знання й людської діяльності – філософію, соціологію, психологію, мистецтво, медицину, фармацевтику, архітектуру, сільське господарство тощо. Проте найбільшу відомість ім'я Р. Штайнера отримало у зв'язку з широким поширенням *вальдорфських дитячих садків і шкіл*, що працюють на основі створеної ним системи навчання й виховання.

Навколо ім'я Р. Штайнера завжди були сперечання, не припиняються вони й до сьогодні: одні вважають його духовним учителем, який указав шлях руху сучасної цивілізації в майбутнє; інші, навпаки, виступають із критикою його антропософії. Ще за часів життя Р. Штайнера спостерігалась ситуація, коли в одних вчених він викликав захоплення й шанування, а в інших – різке неприйняття. Сперечання навколо постаті Р. Штайнера не обминули й представників російської й української культур. Так, з антропософським імпульсом пов'язана творчість таких видатних російських митців, як А. Білий, К. Богуславська, М. Волошин, В. Кандинський, К. Малевич, Б. Пильняк, М. Собашникова,

В. Хлебніков, М. Чехов та інші. Вони були слухачами лекцій Р. Штайнера та вважали себе його послідовниками й учениками.

Серед українських діячів мистецтва, хто зустрічався з Р. Штайнером і сприйняв антропософські ідеї, був насамперед Л. Курбас. Він разом із Г. Нарбутом організував гурток «творців і науковців» (Київ, 1916), де вивчались «штайнерівські теорії». Членами гуртку були видатні представники української культури (Ф. Ернест, М. Зеров, Я. Степовий, П. Тичина та інші), які пізніше ввійшли в історію як «Розстріляне Відродження». Захоплений антропософськими ідеями, Л. Курбас створює знаменитий театр «Березіль» (Київ, 1922-1926; Харків, 1926-1933), де українські фольклорні витоки поєднувались із духовно-науковою філософією. Антропософським змістом, кодами, значенням пронизані й твори подвижника українського «Відродження» М. Хвильового.

З іншого боку, відомі релігійні філософи ХХ століття (С. Булгаков, М. Бердяєв, В. Зеньковський) різко критикували Р. Штайнера. Сьогодні проти педагогіки Р. Штайнера висловлюються православні автори, насамперед А. Кураєв та О. Ходзинський.

Представимо коротко життєвий і творчий шлях Р. Штайнера. Він народився 27 лютого 1861 р. в м. Кральйовиці (Австро-Угорщина, територія нинішньої Хорватії). Після закінчення реального училища вступає до Вищої технічної школи (м. Відень, 1879), де отримує фундаментальну природничонаукову й математичну освіту, поглиблено займається філософією, літературою, історією, бере активну участь у науковому та художньому житті Відня.

Декілька років (1884-1890) Р. Штайнер працює домашнім учителем у родині, яка мала чотирьох синів. Одна дитина була хворою на гідроцефалію. Батьки та лікарі вважали, що дитина нездатна до нормального розвитку. Р. Штайнер же, навпаки, був переконаний у тому, що в дитині приховані значні духовні здібності та треба лише привести духовно-душевне у правильний, здоровий зв'язок із тілесним. Виховання хлопчика було цілком довірено Р. Штайнеру. Протягом двох років дитина змогла надолужити пропущене, а потім успішно скласти іспити на атестат зрілості (пізніше цей хлопець вступив до університету та став лікарем).

У рамках монументальної серії «Німецька національна література» Р. Штайнер працює (із 1882 р.) над редагуванням і обширними коментаріями до природничонаукових праць Й. Гете, усю значущість яких було ним уперше відкрито й зроблено плідним для культури.

Поряд із цим Р. Штайнер виробляє власну науково-філософську позицію, що відображена у творі «Теорія пізнання світогляду Гете» (1886), докторській дисертації «Істина та наука» (1892), а також у головній філософській праці «Філософія свободи» (1894).

Із 1897 р. Р. Штайнер живе в Берліні, де редагує «Літературний журнал», співпрацює з різними колами берлінського наукового й мистецького товариства, викладає у школі для робочих (заснована К. Лібнехтом). Його запрошують (1900) з лекціями до німецького відділення Теософського товариства (на чолі якого – О. Блаватська, А. Безант). Р. Штайнер стає секретарем цього товариства, але пізніше (1913) він розриває стосунки з теософами за ідеологічними міркуваннями (Р. Штайнер не сприймає ідею А. Безант про нове втілення Христа в індійському хлопчику Кришнамурті). Незабаром з'являються його основні духовно-наукові твори: «Теософія. Вступ до надпочуттєвого пізнання світу та призначення людини» (1904), «Як досягти пізнання вищих світів?» (1904-1905), «Нарис тайнознавства» (1910). Р. Штайнер веде інтенсивну лекційну діяльність, найважливіше місце в якій посідають цикли лекцій із христології.

У доповідях, що читаються в різних містах Німеччини, Р. Штайнер уперше висвітлює свої погляди на процеси становлення й розвитку дитини. Ці ідеї узагальнено ним у невеличкій брошурі «Виховання дитини з точки зору духовної науки» (1906). Із того часу Р. Штайнер активно працює над оновленням системи виховання й навчання як за змістом, так і за формою.

У 1913 р. Р. Штайнером засновується Антропософське товариство, закладається наріжний камінь будівлі Гетеанума (м. Дорнах, Швейцарія) – центру антропософської діяльності. На будівництві Гетеанума, автором проекту та внутрішнього оформлення якого був Р. Штайнер, у період першої світової війни працюють разом представники 18 європейських народів.

Після закінчення війни, коли підвалини довоєнного соціального життя Європи були зруйновані, Р. Штайнер виступає з ідеями про «соціальну трикомпонентність», які викладено в книзі «Основні риси соціального питання» (1919). Його погляди на здоровий соціальний організм (устрій) можна узагальнити в таких тезах: духовна свобода в культурному (духовному) житті як основа вільного розвитку особистості з урахуванням її індивідуальних потреб; демократична рівність у правій сфері як засіб створення та охорони правопорядку, захисту прав окремої особистості й суспільства в цілому; соціальне братерство в економічній діяльності як спосіб забезпечення справедливості в організації виробництва, розподілу та споживання матеріальних благ.

Неодмінною складовою свободного духовного життя є вільні школи. Сподвижник Р. Штайнера, власник тютюнової фабрики «Вальдорф-Асторія» Е. Мольт надає йому можливість втілити свої соціальні ідеї в педагогічну практику, створивши школу для дітей робітників і службовців фабрики. Перед відкриттям школи (1919 р.) Р. Штайнер протягом 14 днів читає паралельно три курси лекцій: «Загальне вчення про людину як основа педагогіки», «Мистецтво виховання: методика і дидактика», «Семінарські обговорення та лекції з навчального плану». У цих циклах дається фундаментальний виклад антропософського образу людини, розгляд розумових, емоційних і вольових аспектів людської істоти в їх прояві на різних стадіях життя, а з огляду на це – синтез підходів до викладання шкільних дисциплін. Нові педагогічні ідеї, нововведення, що були запропоновані Р. Штайнером у перший третині XX століття, й до сьогодні залишаються актуальними, сучасними та інноваційними.

Р. Штайнер залишався керівником школи аж до своєї смерті. Але його керівництво полягало не в дріб'язковій опіці вчителів, а насамперед у висуненні нових ідей (наприклад, він зробив постійною темою щотижневих конференцій обговорення конкретних учнів з їхніми проблемами). Незважаючи на гострий дефіцит часу він використовував будь-яку можливість для роботи з учнями й педагогічною колегією.

Перша вальдорфська школа, незважаючи на великі економічні труднощі, на непростий шлях свого становлення, досягла великих успіхів, й слава зростала. Р. Штайнер отримував запрошення прочитати педагогічні лекції в різних європейських країнах: поза Німеччиною (Велика Британія, Голландія, Швейцарія; 1920-1924 рр.) він прочитав вісім великих циклів лекцій про мистецтво виховання. Зусилля Р.Штайнера з поширення ідей вальдорфської педагогіки підкріплювалося зростанням кількості лекцій перших вальдорфських учителів.

Останній період діяльності Р. Штайнера характеризується зростаючою активністю перш за все у практичних галузях. У 1920 р. засновуються акціонерні товариства «Дер комменде таг» («Грядущий день», Німеччина) та «Футурум» (Швейцарія), під егідою яких розробляються антропософські ініціативи – медична, фармацевтична, сільськогосподарська; працюють біохімічна та фізична лабораторії, лікувально-педагогічний притулок. Р. Штайнер бере участь у всіх цих напрямках. Разом із лікарем І. Вегман відкриває першу антропософську клініку (м. Арлесхайм, Швейцарія, 1921 р.). Із лікарями, лікувальними педагогами, біологами, фармацевтами обговорює хворих, надає конкретні рекомендації з постановки дослідів і виготовлення лікарських препаратів.

Р. Штайнер читає низку курсів, присвячених медицині, сільському господарству, лікувальній педагогіці. Так, у рамках медичного напрямку він закладає основи широкого кола нових методів терапії, специфічних лікарських засобів, терапії мистецтвом, антропософської психіатрії. Підхід Р. Штайнера до сільського господарства стає піонером по-справжньому екологічного землеробства та природокористування (пізніше цей підхід отримав назву «біодинамічне сільське господарство» та поширився в багатьох країнах світу). Р.Штайнер створює підвалини для лікувальної педагогіки, намічає конкретну терапію для дітей із різними порушеннями розвитку (у теперішній час заклади лікувальної педагогіки Р. Штайнера надзвичайно популярні в Європі, особливо у скандинавських країнах).

Поряд із цим Р. Штайнер плідно працює у сфері мистецтва. Результатом цієї роботи стають постановки чотирьох створених ним

драм-містерій, розробка художнього мовлення (рецитації), а також нового виду мистецтва – евритмії. У створенні евритмії Р.Штайнеру допомагають росіянка Т. Кисельова та його дружина М. фон Сіверс-Штайнер. Евритмію Р.Штайнер дає у світ не лише як сценічне мистецтво, але й як невід'ємний складник педагогічного процесу вальдорфської школи та лікування в антропософських клініках.

Вражаючою за своєю інтенсивністю й різнобічністю діяльністю був відмічений і останній рік життя Р. Штайнера. Після того як уночі на 1 січня 1923 р. пожежею було знищено будівлю Гетеанума (це стало ударом для всіх антропософів) Р. Штайнер на Різдво 1923 р. реорганізує Антропософське товариство в Усесвітнє антропософське товариство з Вільною вищою школою духовної науки, продовжує розвивати й поглиблювати власне антропософське вчення. Він створює макет нового Гетеанума (був побудований після його смерті), читає лекції для теологів, працівників Гетеанума. Прикований до ліжка, Р.Штайнер активно працює, приймає відвідувачів. «Міцним видихом духу» назвала цей час його життя М. фон Сіверс-Штайнер. Помер Р. Штайнер 30 березня 1925 р. (Дорнах).

Незалежно від того, як ми ставимось до вчення Р. Штайнера, до його антропософії, натхнена ним педагогіка є об'єктивним фактом й фактором світового освітнього ландшафту сучасності. Вона довела свою ефективність і плідність тривалою практикою роботи дитячих садків і шкіл.

РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ: СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Н. Д. Кабусь, м. Харків

Реалізація стратегії розвитку цивілізації як основного орієнтира третього тисячоліття, що передбачає збалансований поступальний екологічний, економічний та соціальний прогрес світової спільноти протягом тривалого часу, можлива за умови сталого прогресивного